

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-508-5-8>

Котляр Євген, кандидат мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри монументального живопису ХДАДМ, Київ, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНОЇ СИНАГОГИ В ЧЕРКАСАХ: ВІД ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО КОНТЕКСТУ ДО МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЇ

Ключові слова: Черкаси, дерев'яна синагога, історико-архітектурний контекст, мистецький образ.

Kotlyar Yevgen, PhD (Art History), professor, Head at the Department of Monumental Painting, KSADA.

THE STUDY OF THE WOODEN SYNAGOGUE IN CHERKASY: FROM THE LOCAL HISTORY CONTEXT TO THE ART HISTORY CONTEXTUALIZATION

Abstract. The discovery of a number images of a wooden synagogue in Cherkassy gives grounds to declare another Jewish monument in Ukraine: to reconstruct the multicultural context of the Jewish presence in the city, the development of the regional architectural tradition, and the using of the synagogue's image in the fine art.

Key words: Cherkasy, wooden synagogue, historical and architectural context, artistic image.

Упорівнянні з численними дослідженнями відомих дерев'яних божниць Західної України XVII – XVIII ст. – високими зразками самобутньої архітектурної традиції євреїв Речі Посполитої, подібні споруди на землях Центральної України були слабо вивчені та задокументовані. Власні архівні дослідження показали широке поширення дерев'яних синагог у Наддніпрянщині в середині XIX ст., зокрема в зоні зосередження чорнобильської гілки хасидизму, що, в свою чергу, виявляє загальний архітектурний підхід та стилістику.

Випадок із дерев'яною синагогою в Черкасах дає важливий матеріал розглядати те, як виявлений об'єкт історико-краєзнавчого інтересу стає частиною широкої регіональної архітектурної традиції й художнім мотивом вже зовсім іншої практики – образотворчого мистецтва.

Донедавна про синагогу було відомо небагато. Вона розташовувалась в районі Митниці, пережила Першу світову війну й погроми громадянської війни (малюнки 1926 р. Миколи Дяченка, 1882-1943) та зникла разом із євреями та старим єврейським кварталом, перетвореним на гетто під час нацистської окупації міста. Пізніше через постійні підтоплення місцевість була затоплена, ставши частиною Кременчуцького водосховища.

Дослідження в Державному архіві Київської області, Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці імені В.Г. Заболотного, Черкаському обласному краєзнавчому музеї тощо вивели на світ цілу низку візуальних джерел від старих дореволюційних листівок, світлин, креслень, до натурних малюнків і навіть творчих робіт, які повернули цей об'єкт у простори пам'яті, регіональної та національної спадщини: історико-культурної, архітектурної, художньої.

Перш за все, регіональний контекст єврейської історії Черкас збагатився візуальною топографією, яка унаочнює структуру первісного єврейського поселення на теренах міста с домінантною дерев'яною синагогою, зведеною приблизно у 1850-му р. У порівнянні з кам'яною «Скловською» синагогою – центром модернізованої громади у верхній частині міста, увесь нижній район з дерев'яною синагогою можна вважати штетлом з його традиційною забудовою єврейської ділянки як було в інших містах.

В архітектурному відношенні божниця доповнює цілу низку дерев'яних синагог Наддніпрянщини (Чорнобиль, Хабне, Тальне, Сміла тощо), що свідчать про сталу практику тривалого використання барочно-класицистичних форм у зовнішньому вигляді синагог, які асоціюються з встановленою раніше широкою традицією.

Вказані візуальні джерела ідентифікують цю синагогу в роботі художника Зіновія Толкачова (1903-1977) з циклу малюнків «Містечко», створених за мотивами творів Шолом-Алейхема та представлених на персональній виставці 1939 р. Цей образ об'єднується низкою візуальних ідіом з новою мистецькою традицією (твори Ісахара-Бер Рибак, Ель Лисицького, Абрама Маневича та ін.), що поєднують глибокі єврейські контексти з новітніми модерністичними пошуками.

Дослідження поширює методологічні можливості історико-культурної та мистецтвознавчої контекстуалізації єврейських пам'яток.